

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ ДЕРЖАВИ

© Свечкіна А.Л., Кравцова І.В., 2010

Розглянуто особливості утворення та функціонування підприємств з державною часткою у статутному фонді. Систематизовано нормативно-правову базу утворення державних підприємств, визначено галузеву структуру державного сектора економіки та проаналізовано бюджетну ефективність державних підприємств. На основі проведеного аналізу визначено причини неефективного управління державної власності в Україні та розроблено рекомендації, запровадження яких сприятиме розвитку стратегії управління корпоративними правами України.

Ключові слова: приватизація, акціонування, корпоратизація, корпоративні права держави, державне підприємство, корпоративне управління.

In the article the features of forming and functioning of enterprises with a state interest in a capital are considered. Legal foundation of such enterprises is systematized, branch structure is determined and the budgetary efficiency of state enterprises is analyzed. On the basis of analysis, the reasons of ineffective management of public sector of economics in Ukraine are considered and the recommendations to improve the corporate rights government strategy of Ukraine are offered.

Key words: privatization, go public, go corporate, state corporate rights, state enterprise, corporate governance.

Постановка проблеми

Процес приватизації державної власності, перетворення найманих працівників державних підприємств у співвласників засобів виробництва супроводжується створенням акціонерних товариств відкритого типу. Акціонерні підприємства є найефективнішим організаційним механізмом в умовах ринку. Через них успішно вирішуються такі економічні та соціальні завдання, як цілеспрямована мобілізація грошових і матеріальних ресурсів, що належать різним власникам, у найефективніші сфери застосування капіталу; розподіл ризику підприємництва між багатьма учасниками товариства; мотивація працівників до підвищення продуктивності праці і дбайливого ставлення до власності підприємства; отримання додаткових доходів власниками акцій.

Механізм акціонування власності створює умови для оновлення технічної бази промислових підприємств за рахунок акумулювання грошових коштів у вигляді акціонерного капіталу, сприяє стимулюванню підприємницької активності працюючих через їх участь у викупі державного майна, здійснює оздоровлюючий вплив на фінансову систему загалом, прискорюючи становлення і розвиток ринку цінних паперів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам функціонування державних підприємств у ринковому середовищі присвячено багато наукових праць як вітчизняних, так і закордонних науковців та практиків. Так, правова наука України значну увагу приділяє організаційно-правовим формам юридичних осіб, заснованих державою як суб'єктом підприємницької діяльності. Різним аспектам цієї проблеми присвятили свої дослідження В.І. Борисова, О.М. Вінник, І.В. Спасибо-Фатеева, І.М. Кучеренко, О.Р. Кібенко, І.А. Селіванова [1–4, 14]. Важливим питанням ефективності управління державною власністю присвячено проект аналітично-дорадчого центру Блакитної стрічки, проведений у межах аналізу виконання ринкових реформ в Україні [15].

Історія формування інституційних систем управління державною власністю в різних країнах надає різноманітні приклади. Інституційні системи управління об'єктами державної власності формувалися під прямим впливом характеру загальної адміністративної системи та практики корпоративного управління, притаманної конкретній країні. У країнах є значні відмінності у складі суб'єктів управління. Поряд з уповноваженими державними органами роль суб'єктів управління можуть виконувати фінансові структури (банки, інвестиційні компанії), управлінські холдинги, спеціалізовані управлінські компанії тощо [17]. В Україні, крім Фонду державного майна України (ФДМУ), управління здійснюють Кабінет Міністрів України, міністерства та інші галузеві органи виконавчої влади, Національна академія наук України та галузеві академії наук.

Проблемами оцінювання якості управління державною власністю займався Ю.С. Сізов, який доводить, що «...управління державною власністю на ринку цінних паперів має забезпечити такий її розвиток, щоб максимально компенсувати слабкість корпоративного сектора там, де мотивація для приватного сектора є недостатньою...» [18].

Отже, підвищення ефективності управління державною власністю є стратегічною проблемою, вирішення якої припускає вдалий розвиток корпоративних підприємств з державними частками у статутному фонді.

Актуальність дослідження цієї теми обумовлена не тільки загальним збільшенням обсягів виробництва на державних підприємствах, але й збільшенням частки прибутку, яка може бути спрямована на розвиток соціальної сфери.

Постановка цілей

Метою статті є визначення та обґрунтування системних елементів ефективної стратегії управління корпоративними правами держави в процесі трансформації національної економіки.

Викладення основного матеріалу

У ринкових умовах держава продовжує бути власником значної частини економічних активів і здійснює масштабну комерційну діяльність. Проте існуюча система управління не забезпечує ефективного функціонування державного сектора. Державний сектор значно поступається приватному за рівнем ефективності господарської діяльності. У ньому поширені тіньові процеси: неконтрольоване відчуження державного майна і привласнення прибутків. За доволі високого рівня витрат (адміністративних та фінансових) управління державною власністю не приносить до державного бюджету відповідних доходів.

Історично формування державного сектора в українській економіці здійснювалося стихійно під впливом двох полярних за характером факторів: політики приватизації, спрямованої на забезпечення стратегічних позицій приватної власності, та домінуючих у суспільстві уявлень про необхідність збереження державної власності на стратегічні і соціально важливі об'єкти.

Особливості створення та діяльності державних акціонерних товариств визначаються Господарським Кодексом України, Законами України «Про державні підприємства» та «Про акціонерні товариства», іншими законами. Відповідно до цих нормативно-правових актів, державне акціонерне товариство – це в минулому державне унітарне комерційне підприємство, перетворене у випадках та порядку, передбачених законом, на корпоративне підприємство.

Виділяють такі види державних акціонерних товариств (рис. 1).

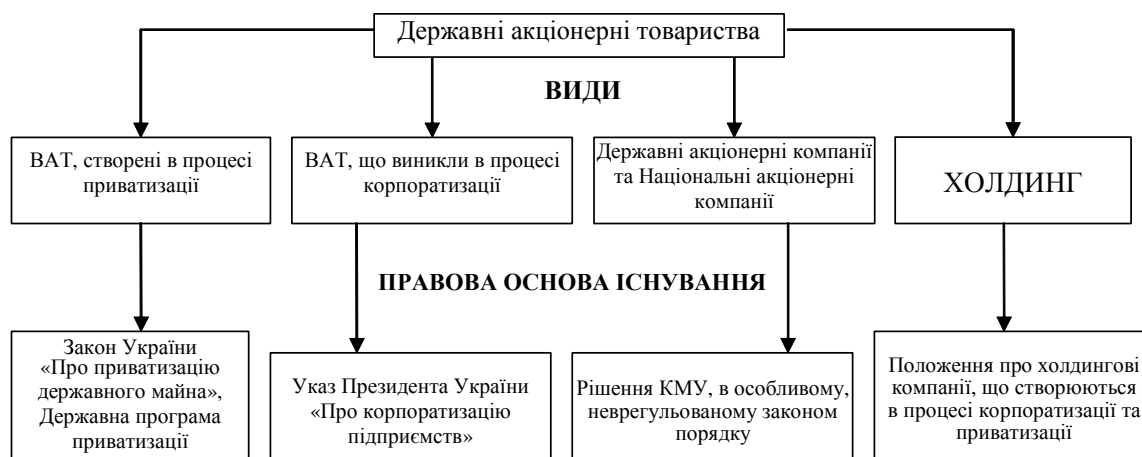

Рис. 1. Організаційно-правові форми державних корпоративних підприємств [5–13]

Згідно із законом України «Про приватизацію державного майна» та Державної програми приватизації, відкриті акціонерні товариства створювалися шляхом продажу акцій, що належать державі у господарських товариствах, на аукціоні, за конкурсом або на фондових біржах, тобто способами, що передбачають загальнодоступність та конкуренцію покупців.

Указ Президента України «Про корпоратизацію підприємств» визначає корпоратизацією перетворення державних підприємств, закритих акціонерних товариств, більш як 75 відсотків статутного фонду яких перебуває у державній власності, а також виробничих і науково-виробничих об'єднань, правовий статус яких раніше не був приведений відповідно до чинного законодавства у відкриті акціонерні товариства.

Державні акціонерні компанії (ДАК) та Національні акціонерні компанії (НАК), створювались в особливому, не врегульованому законом порядку. Так, наприклад, НАК «Енергетична компанія України» було утворено на виконання Указу Президента України «Про заходи щодо підвищення ефективності управління електроенергетичним комплексом», ДАК «Хліб України» – відповідно до постанови Кабінету Міністрів України, ДАК «Укрресурси» – відповідно до Указу Президента України «Про реформування системи матеріально-технічного забезпечення народного господарства».

Створення НАК (ДАК) відрізняється від створення інших державних ВАТ такими основними моментами (табл. 1) [14].

Відмінності у створенні різних форм державних акціонерних підприємств

НАК (ДАК)	ВАТ, що створювалися в процесі приватизації, корпоратизації
Створювалися за рішенням КМУ	При приватизації рішення про створення ВАТ приймає орган приватизації, при корпоратизації – міністерство (відомство), до сфери управління якого належало державне підприємство до його корпоратизації
До статутного фонду НАК (ДАК) передавалося майно декількох державних підприємств, організацій	Статутний фонд формувався виключно за рахунок майна конкретного державного підприємства
Визнавалися власниками не всього майна, внесеного до їх статутного фонду, а лише майна державних підприємств, організацій	Ставали власниками всього майна, переданого до їх статутного фонду

Четвертим різновидом ВАТ, створених державою на базі майна державних підприємств, є холдинги. З 1994 р. правовою основою для їх створення було Положення «Про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації». Холдингом визналося відкрите акціонерне товариство, яке володіє контрольними пакетами акцій інших, одного або більше, дочірніх підприємств. Холдингова компанія створювалася шляхом об'єднання у статутному фонді контрольних пакетів акцій дочірніх підприємств та інших активів.

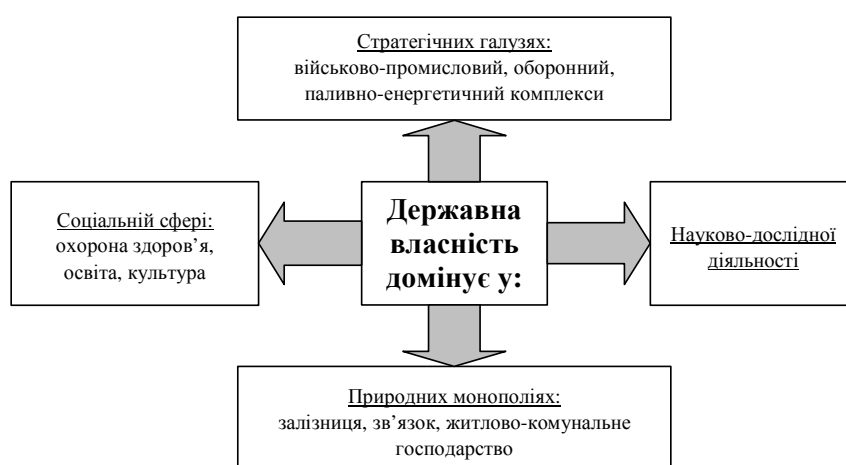

Рис. 2. Домінування державної власності у галузях економіки

У результаті в Україні державний сектор продовжує домінувати в розподіленні економічних активів, зберігаючи стратегічний вплив на економіку і безпеку країни та відіграючи значну роль у забезпеченні соціально важливих і масових потреб населення.

В українській економіці державна власність за кількістю об'єктів займає незначну частку – 11,7 %, але у вартості основних фондів на їхню частку припадає понад половини – 54,8 %. Державна власність продовжує домінувати у таких економічних сферах (рис. 2).

Станом на 01.10.2009 р. в реєстрі корпоративних прав держави обліковується 754 господарських товариства, у статутному капіталі яких є державна частка.

Держава в особі Уряду України, ФДМУ, міністерств та інших центральних та місцевих органів виконавчої влади здійснює управління корпоративними правами держави у 646 відкритих та закритих акціонерних товариствах, 78 товариствах з обмеженою відповідальністю та 30 національних акціонерних і державних холдингових компаніях (НАК і ДХК), створених спеціальними рішеннями Президента України та Уряду України (рис. 3).

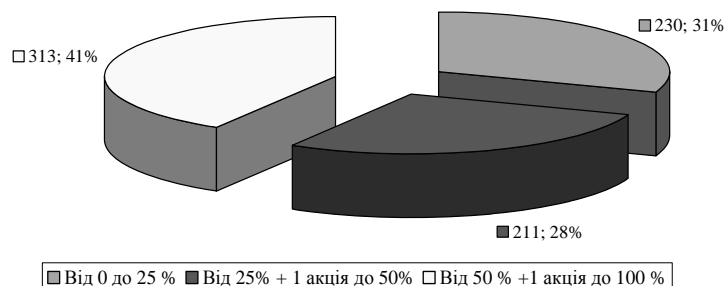

Рис. 3. Розподіл корпоративних прав держави за розміром державної частки в статутному капіталі станом на 01.10.2009 р. [16]

Здійснюючи управління корпоративними правами 632 об'єктів, ФДМУ має в своєму підпорядкуванні господарські товариства, сумарний статутний капітал яких становить 11,47 млрд. грн. Водночас безпосередньо Уряд і міністерства управляють корпоративними правами лише 122 об'єктів, сумарний статутний капітал яких становить 22,7 млрд. грн., або понад 66 % всього статутного капіталу, яким володіє держава. ФДМУ передані в управління в основному корпоративні права дрібних та середніх малопривабливих, збиткових підприємств.

Таблиця 2

Галузева структура корпоративних прав держави в господарських товариствах, управління якими здійснює ФДМУ [16]

Галузь	Кількість об'єктів	
	Абсолютне значення, шт.	Відносне значення, %
1. Промисловість	235	37,2
2. Сільське господарство	73	11,6
3. Транспорт і зв'язок	62	9,8
4. Торгівля і громадське харчування	52	8,2
5. Будівництво	41	6,5
6. Наука і наукове обслуговування	42	6,6
7. Житлово-комунальне господарство	12	1,9
8. Управління	13	2,1
9. Охорона здоров'я, фізична культура	10	1,6
10. Інші	92	14,6
Разом	632	100,0

За галузевим розподілом структуру корпоративних прав держави в господарських товариствах, управління якими здійснює ФДМУ, наведено у табл. 2.

Крім цього, помітну частину державного сектора продовжують становити стандартні об'єкти, які в силу різних причин не було залучено до малої та масової приватизації. Це інвестиційно не привабливі об'єкти та об'єкти, які входять до складу великих вертикально інтегрованих структур (державні холдингові та акціонерні компанії) та підприємств, які не підлягають приватизації.

Слід зазначити, що корпоративний портфель держави останніми роками має стійку тенденцію до зменшення. Це поступово поліпшує структуру корпоративних прав, коли скорочення відбувається за рахунок дрібних та низьколіквідних пакетів розміром до 25 % статутного капіталу та частки пакетів акцій розміром 25–50 % статутного капіталу (рис. 4) [16].

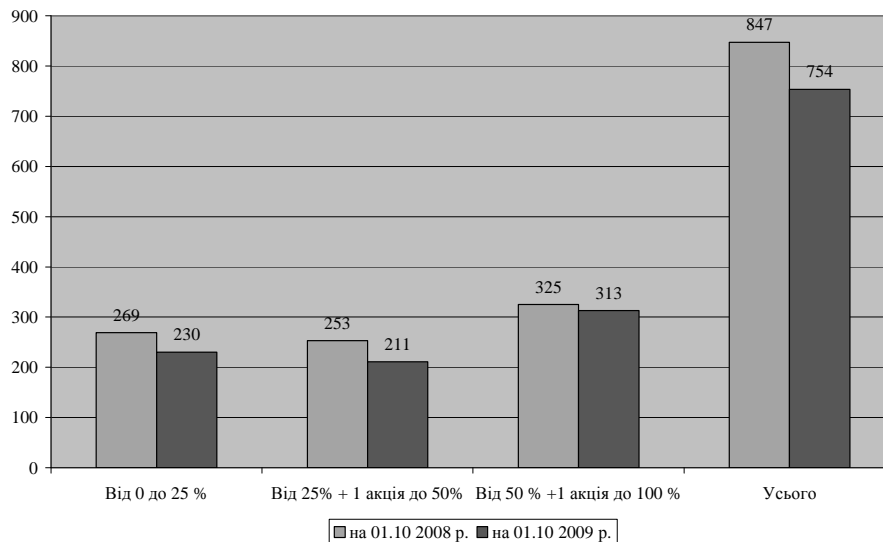

Рис. 4. Моніторинг корпоративних прав держави у статутному капіталі господарських товариств

Але зменшення корпоративного портфеля держави здебільшого відбувається за рахунок прибутково працюючих підприємств (ВАТ «Криворіжсталь» (чистий прибуток в 2007 р. – 3798,5 млн. грн.), ВАТ «Криворізький залізорудний комбінат» (чистий прибуток в 2006 р. – 45,1 млн. грн.), ВАТ «Запорізький абразивний комбінат» (чистий прибуток в 2006 р. – 9,9 млн. грн.).

Так, у структурі корпоративних прав держави значний сегмент займають підприємства, щодо яких порушено справи про банкрутство, кредиторська заборгованість яких утворилася до передачі ФДМУ корпоративних прав. Так, на 01.10.2009 р. 25 % загальної кількості об'єктів знаходяться на стадії банкрутства.

Останнім часом державні органи приватизації змінюють акценти з функцій продажу на функції з управління державним майном та корпоративними правами держави, не послаблюючи уваги до продажу об'єктів приватизації. У 2008 р. було призупинено приватизацію найбільш прибутково працюючих підприємств (наприклад, ВАТ «Одеський припортовий завод»), що дало змогу отримати дивіденди на державну частку. У цих напрямках ФДМУ в 2009 р. реалізує функції зі створення моделей та умов подальшого використання державного майна і ведення його належного обліку, підвищення ефективності управління корпоративними правами держави, що дає змогу очікувати в майбутньому збільшення надходжень до державного бюджету дивідендів на державну частку та податків.

Тривалий час уряд не приділяв уваги забезпеченню бюджетних доходів за рахунок управління об'єктами державної власності. У результаті дохідність державних корпоративних прав залишається доволі низькою. Максимальна річна дохідність у 2005 р. становила 6,3%є. Потім вона стала знижуватися, і у 2007 р. становила 0,77%, а в 2009 р. – 3% (рис. 5)[15].

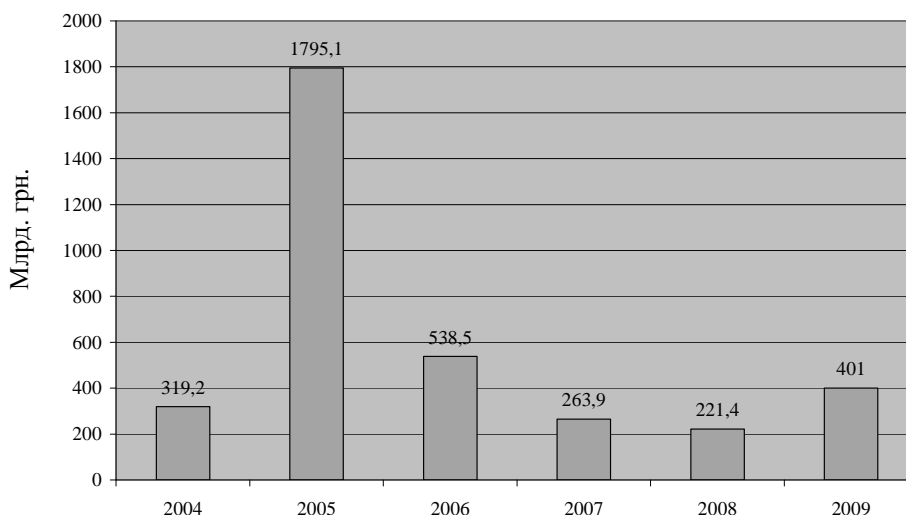

Рис. 5. Динаміка обсягів дивідендів, одержаних від управління корпоративними правами держави

Загальна сума перерахованих дивідендів, нарахованих на акції господарських товариств, які перебувають у державній власності, у 2009 р. становить 401,07 млн. грн. Виконання річного плану з надходження дивідендів за 2009 р. становить 134,68 %. Показники роботи господарських товариств, у статутному капіталі яких частка держави перевищує 50 %, за 2009 р. наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Аналіз критеріїв ефективності управління об'єктами державної власності по підприємствам державна частка в статутних капіталах яких перевищує 50 %

Показники	2008	2009	Норматив	Оцінка
Частка простроченої кредиторської заборгованості, %	37 %	17 %	Тенденція до зменшення	Неефективно
Частка простроченої дебіторської заборгованості, %	26 %	14 %	Тенденція до зменшення	Неефективно
Обсяг чистого доходу, млрд. грн.	30,7	48	Тенденція до збільшення	Задовільно
Обсяг чистого прибутку, збитку, млрд. грн.	2,7	-2,4	Тенденція до збільшення	Неефективно
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	56 %	60 %	Тенденція до зменшення	Неефективно
Коефіцієнт рентабельності активів	0,021	-0,016	Тенденція до збільшення	Неефективно
Коефіцієнт рентабельності діяльності	0,09	-0,05	>0	Неефективно
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-0,42	-0,32	>0,1	Неефективно
Коефіцієнт покриття	0,71	0,76	від 1 до 2	Неефективно

Погіршення фінансово-економічних показників корпоративного сектору економіки України зумовлено світовою економічною та фінансовою кризою. Значною мірою вплинуло на такий стан показників нестабільне фінансове становище НАК «Нафтогаз України», чистий збиток якого у звітному періоді становить 1,99 млрд. грн., а кредиторська заборгованість – 18,27 млрд. грн.

Висновки

За результатами проведеного аналізу доцільно здійснити такі заходи, запровадження яких призведе до підвищення ефективності стратегії управління корпоративними правами держави:

- одним з першочергових завдань є законодавче узгодження створення та функціонування різних організаційно-правових форм державних корпоративних підприємств,
- у зв'язку з тим, що державний сектор економіки має нераціональну структуру суб'єктів господарювання, що суттєво ускладнює умови управління державною власністю, то стратегічним завданням є як усього державного сектора економіки, так і окремих його складових, що призведе до більш раціонального використання управлінського потенціалу держави;
- з метою покращення фінансово-економічних показників державного сектора економіки доцільним є підвищення відповідальності органів державного управління підприємствами за рахунок участі представників у постійно діючих органах управління (складі директорів, наглядовій раді, ревізійній комісії).

Перспективи подальших досліджень

Отже, подальші наукові дослідження необхідно здійснювати в напрямку розроблення системи моніторингу фінансового стану державних підприємств, який надасть реальну можливість керівництву підприємства й органам управління державним майном підвищити бюджетну ефективність державного сектора економіки в ринкових умовах господарювання.

1. Ермошенко Н.Н. Приватизация за рубежом. – К.: УкрИНТЕИ, 1992. – 28 с. 2. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. – К.: Атіка, 2003. – 252 с.
3. Спасибо–Фатеева І.В. Акціонерні товариства: акції, власність, корпоративне управління. – Харків: Райдер, 2002. – 171 с.
4. Винар Л.В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою: Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. – Львів, 2006. – 25 с.
5. Закон України «Про державні підприємства». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
6. Типовий статут відкритого акціонерного товариства, що утворене шляхом приватизації майна державного підприємства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
7. Закон України «Про приватизацію державного майна». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
8. Указ Президента України «Про корпоратизацію підприємств». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
9. Типовий статут відкритого акціонерного товариства, створеного шляхом корпоратизації державного підприємства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
10. Закон України «Про державну програму приватизації». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
11. Положення про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
12. Господарський Кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
13. Закон України «Про власність». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
14. Саліванова І.А. Про різновиди акціонерних компаній, створених за участю держави. – Університетські наукові записки. – 2007. – №2 (22). – С. 214-219.
15. Пасхавер О. Управління державною власністю в Україні: аналіз і рекомендації з удосконалення. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. – 2008. – жовтень. – 24 с.
16. Аналітична довідка про роботу ФДМУ та хід виконання приватизація за 9 місяців 2009 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spfu.gov.ua>.
17. Авдашева С.Б. Холдинги с участием государственных и смешанных компаний: оценка российской практики в контексте мирового опыта. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 36 с.
18. Сизов Ю.С. Управление государственной собственностью на рынке ценных бумаг / Ю.С. Сизов. – март. – 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mirkin.ru>.
19. Мозенков О.В., Колжужий В.В. Ринкова вартість компаній у системі захисту корпоративних прав держави // Фінанси України. – 2009. – № 2. – С. 82–98.